

A Preliminary Study of Sasanian Bullae Held in the Shahrood Museum

Abbas Ali Rezaeinia ¹

1. Corresponding Author, Assistant Professor Department of Archaeology, University of Kashan. Kashan, Iran.
Email: rezaeinia@kashanu.ac.ir

Article Info

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
17 May 2023

In Revised Form:
27 January 2024

Accepted:
10 February 2024

Published online:
18 April 2024

Abstract

The Shahrood Museum holds 32 Sasanian clay bullae that were confiscated in 2005. These bullae hold invaluable information, contributing substantially to our understanding of Sasanian seals and sealing practices. The primary objective of our current research is to determine the methods by which the bullae were affixed to documents or packages. We also endeavor to thoroughly analyze the iconography depicted on these bullae and to establish their relative chronology. This article presents an in-depth, descriptive-analytical overview focusing exclusively on the collection of clay bullae in the Shahrood Museum. Each motif is carefully examined to underscore the importance of these bullae. Following the meticulous cleaning process, the inscriptions on the bullae will be deciphered and subsequently published in a separate article. The results of our study reveal that among the 32 clay bullae, 11 bear inscription, while 20 feature animal motifs (both real and mythological), symbols, and devices. The margins of 20 seal impressions contain inscriptions. Notably, the inscription on one bulla has vanished due to erosion. During the preliminary examination of the clay bullae at the Shahrood Museum, we have identified 60 seal impression. The bullae that bear multiple sealings consist of one large or principal sealing and several smaller and subsidiary sealings around the central main sealing. Most of the bullae exhibit one sealing, with only one bulla featuring seven sealings. The sealings bear 'administrative' and 'Personal' seals.

Keywords:

Sassanian period, Clay bulla, Shahrood Museum, Sealing, Iconography.

Cite this: The Author(s): Rezaeinia, A.A., (2024): A Preliminary Study of Sasanian Bullae Held in the Shahrood Museum: Journal of Archaeological Studies / No. 1, Vol.16 , Serial No. 34 / Winter – Spring (155-178).

DOI: [10.22059/JARCS.2024.359374.143208](https://doi.org/10.22059/JARCS.2024.359374.143208)

Published by: University of Tehran Press

1. Introduction

The Shahrood Museum houses a collection of Sasanian bullae acquired through illicit excavations, subsequently confiscated by the law enforcement in Semnan province in 2006. Despite a lack of knowledge regarding the archaeological context, the examination of inscriptions and images on these bullae contributes significantly to our understanding of Sasanian sigillography. This research focuses on reading inscriptions, determining sealing methods, identifying production dates, and analyzing stylistic and iconographic features of the images displayed on the bullae.

Upon the initial examination of the bullae, it became evident that due to heavy deposits on them, reading most of the inscriptions and understanding some of the images on the bullae are currently almost impossible. It is planned for the near future to undertake the cleaning and conservation of these bullae in the laboratory of the Cultural Heritage, Tourism, and Handicrafts Organization of Semnan province. Additionally, after cleaning, close-up photography of both sides of all bullae and seal impressions will be conducted. One of the challenges in studying the bullae is documenting and producing suitable images that display all the details of the bullae in a way that the inscriptions and images can be easily distinguished. Since the seals were impressed on clay, the details of the images and inscriptions on some sealings are not clearly visible. Also, some of the impressions on other bullae are either lost or severely worn out. The very small dimensions of the sealings and their concave surface, the quality of the sealings, the method of sealing (precision and pressure), and the quality of the clay are factors that make photographing and lighting each sealing challenging even for professional photographers.

This article is structured into three sections: First, it offers an overview of the method employed for sealing documents and objects during the Sasanian period. Subsequently, it delves into the detailed examination of 32 bullae housed in the Shahrood Museum. This section provides information about their specifications, including dimensions, shape, material, and images on the bullae, all are presented in the corresponding tables. In the final section, the iconography of the images and the contents of the inscriptions are briefly discussed. Although the number of bullae in the Shahrood Museum collection is limited compared to other collections of Sasanian bullae, the collection includes a significant number of important 'administrative' and 'personal' seals, as well as a diverse array of images.

2. Research Method

The current research adopts a fundamental approach, employing both field and library research methods for gathering data and documents. This paper strives to describe Sasanian bullae in the Shahrood Museum using historical and descriptive-analytical research methods. The methodology involves an initial description of the bullae, followed by a comprehensive analysis of the images displayed on them through comparative studies. Additionally, the paper explores plausible methods employed in affixing these bullae to documents and objects.

3. Bullae in the Shahrood Museum

The bullae in the Shahrood Museum were confiscated by the Shahrood County Intelligence Office on 04/05/2006, and unfortunately, their original provenance remains unknown. These bullae are made of soft red clay, with some containing granules mixed with quartz. Their colors range from reddish to beige. Some bullae show signs of heating, presenting a black to gray hue, while others appear smoky and black. All the bullae are backed, but we are uncertain about whether this was accidental or intentional. The bullae are disc-shaped or nearly spherical, resembling domes. The backs of the bullae are often flat or slightly concave. Notably, the backs of the bullae often display traces of string or narrow bands, accompanied by two holes or grooves facilitating the passage of a band or strap. This characteristic suggests their attachment to documents or objects (Figs. 1-3). The concave back of certain bullae indicates their attachment to rolled documents. The sealing process involved pressing a lump of clay onto the item, securing it with a string passing over the bulla (Fig. 2: 21). Some bullae exhibit traces of organic materials, such as leather texture or fabric. Notably, the imprint of a rectangular object, possibly a document, is discernible on the back of one bulla (Fig. 3: 24). Among the 32 bullae, a total of 60 seal impressions have been identified, including 11 pieces with inscriptions and 20 with images featuring real and mythical animals, symbols, and devices.

Notably, 20 seal impressions bear inscriptions. The image on one of the seal impressions is completely lost due to erosion.

4. Conclusion

The examination of the bullae in Shahrood Museum has revealed that the seal impressions belong to 'administrative' and 'personal' seals, with the former being epigraphic. The bullae bear between one and seven seal impressions. The impressions of the main and large seals were impressed in the central part of the bulla. Smaller subsidiary seals are shown around the bullae, are attributed to individuals who acted as witnesses. Various methods of attachment to documents and objects are evident on the backs of the bullae, showcasing traces of leather, string, and leather bands. The diversity in images, particularly those featuring composite and mythological animals, is notable. These images are presented in two distinct styles – nature-oriented and schematic or abstract. This diversity reflects the profound significance and symbolic values associated with these animals in the beliefs of Sasanian society .

Dating the bullae is a formidable challenge; however, through stylistic analysis and the content of inscriptions, a relative dating can be established. A small group, identified by factors such as method of display, stylistic comparison, and features of animal iconography (e.g., representations of winged horses), can be attributed to the early Sasanian period. The majority, often featuring only inscribed sealings, can be dated to the fifth and sixth centuries CE.

مجله مطالعات باستان‌شناسی

شاپای الکترونیکی: ۲۶۷۶-۴۲۸۸

<https://jarcs.ut.ac.ir>

مطالعه مقدماتی گل‌مهرهای ساسانی موزه شاهرود

عباسعلی رضائی‌نیا^{۱✉}

rezaeinia@kashanu.ac.ir

۱. نویسنده مسئول، استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه:

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: علمی - پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۱ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۱/۳۰	مجموعه گل‌مهرهای دوره ساسانی موجود در مخزن موزه شاهرود، شامل ۳۲ قطعه گل‌مهر است که در سال ۱۳۸۵ توقیف و به موزه شاهرود تحویل داده شد. این گل‌مهرها حاوی اطلاعات ارزشمندی است و مطالعه آنها به غنای دانش مهرشناسی دوره ساسانی می‌افزاید. کاربرد و گروه صاحبان مهرها، نحوه الصاق گل‌مهرها به اسناد یا کالاهای، شناخت ویژگی‌های شمایل‌نگاری گل‌مهرها و پی‌بردن به گاه‌نگاری نسبی آنها از اهداف اصلی پژوهش پیش‌رو است. در این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی، صرفاً مجموعه گل‌مهرهای توقیفی موزه شاهرود معرفی و نیز راجع به اهمیت گل‌مهرها و هر یک از نقوش توضیح داده شده است. در آینده نزدیک، پس از پاک‌سازی گل‌مهرها به خوانش کتیبه‌ها اقدام و در مقاله‌ای جداگانه منتشر خواهد شد. نتیجه پژوهش نشان می‌دهد از مجموع ۳۲ قطعه گل‌مهر، ۱۱ قطعه دارای کتیبه و ۲۰ قطعه دارای نقوش حیوانی (واقعی و اساطیری)، نمادها و نشان است. حاشیه ۲۰ اثر مهر نیز با کتیبه همراه است. بر اثر فرسایش ۱ قطعه گل‌مهر نیز فاقد نقش است. در بررسی مقدماتی گل‌مهرهای موزه شاهرود، ۶۰ اثر مهر شناسایی شد. اکثر قطعات یک اثر مهر دارند و تنها در یک قطعه، هفت اثر مهر دیده می‌شود. گل‌مهرهایی که چند اثر مهر دارند، از یک اثر مهر بزرگ یا اصلی و تعدادی اثر مهر کوچک‌تر و فرعی در پیرامون اثر مهر مرکزی تشکیل شده‌اند. به طور کلی اثر مهرها شامل مهرهای اداری و مهرهای خصوصی است.

واژه‌های کلیدی:

دوره ساسانی، گل‌مهر، موزه شاهرود، اثر مهر، شمایل‌نگاری

استناد: رضائی‌نیا، عباسعلی؛ (۱۴۰۲-۱۴۰۳): مطالعه مقدماتی گل‌مهرهای ساسانی موزه شاهرود: مجله مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۶، شماره ۱، زمستان و بهار - پیاپی ۳۴ - (۱۷۸-۱۵۵).
DOI: 10.22059/JARCS.2024.359374.143208

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

مجموعه گل‌مهرهای دوره ساسانی موجود در مخزن موزه شاهرود که از کاوش‌های غیر مجاز به دست آمده‌اند توسط نیروی انتظامی استان سمنان در سال ۱۳۸۵ توقیف و به موزه شاهرود تحویل داده شدند. اگرچه از بافت باستان‌شناسی این گل‌مهرها آگاهی نداریم، اما خوانش نوشته‌ها و مطالعه نقوش روی آنها به غنای دانش مهرشناسی این دوره می‌افزاید. خوانش نوشته‌های روی برخی از این گل‌مهرها، نحوه اتصال آنها به اسناد یا کالاها، تعیین زمان تولید آنها و شناخت ویژگی‌های سبک‌شناسی و شمایل‌نگاری نقوش روی گل‌مهرها از اهداف اصلی پژوهش پیش رو است. با بررسی اولیه گل‌مهرها، مشخص شد به دلیل رسوب فراوان روی آنها، امکان خوانش اکثر نوشته‌ها و درک صحیح برخی از نقوش روی گل‌مهرها در حال حاضر تقریباً کار غیرممکنی است. ما بر آنیم تا در آینده نزدیک نسبت به پاک‌سازی و رسوب‌زدایی این گل‌مهرها در آزمایشگاه مرمت اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سمنان اقدام نماییم. همچنین پس از پاک‌سازی، با استفاده از تجهیزات عکاسی نمای نزدیک پشت و روی همه گل‌مهرها و اثر مهرهای روی آنها عکاسی خواهد شد. یکی از مشکلات مطالعه گل‌مهرها، مستندسازی و تهیه تصویر مناسب با نمایش تمام جزئیات از آنهاست به گونه‌ای که به راحتی بتوان نقوش و نوشته‌های گل‌مهرها را به درستی تشخیص داد. به دلیل اینکه مهرها بر گل زده می‌شدند در برخی نمونه‌ها جزئیات نقش و نوشته‌ها به وضوح در اثر مهر نشان داده نشده است. همچنین اثر مهرهای روی برخی دیگر از گل‌مهرها یا به‌طور کلی از بین رفته و یا به شدت فرسوده شده‌اند. ابعاد بسیار کوچک اثر مهرها و سطح مقعر آنها، کیفیت نقش مهر، نحوه مهر کردن (دقت و فشار مهردار) و نیز کیفیت گل از جمله عوامل تأثیرگذاری است که کار عکس‌برداری و نورپردازی از تک‌تک اثر مهرها را برای عکاسان حرفه‌ای نیز بسیار مشکل و طاقت‌فرسا می‌کند. مقاله حاضر در سه بخش تنظیم شده است. ابتدا به کلیاتی درباره شیوه مهر کردن اسناد و کالاها در دوره ساسانی می‌پردازیم. سپس ۳۲ گل‌مهر موجود در مخزن موزه شاهرود را توصیف کرده و مشخصات هریک از آنها شامل ابعاد، شکل، جنس و نقوش اثر مهرها در جداول مربوطه ارائه می‌کنیم. در پایان شمایل‌نگاری نقوش و کتیبه‌های قابل خوانش آنها به صورت اجمالی بررسی می‌شود. اگرچه تعداد گل‌مهرهای مجموعه موزه شاهرود در قیاس با سایر مجموعه گل‌مهرهای ساسانی اندک است، اما تعداد قابل توجهی از مهرهای مهم اداری و شخصی را دربردارند و همچنین نقوش گوناگونی را ارائه می‌کنند.

۲. روش پژوهش

پژوهش پیش‌رو از نوع پژوهش‌های بنیادی است و گردآوری اطلاعات و مدارک با روش میدانی و ابزار کتابخانه‌ای صورت گرفته است. در این نوشتار کوشش شده است تا با استفاده از روش‌های تحقیق تاریخی و توصیفی-تحلیلی ابتدا به توصیف گل‌مهرهای ساسانی موزه شاهرود پرداخته شود و سپس بر پایه مطالعات مقایسه‌ای به بررسی مضامین و تحلیل نقوش روی آنها و همچنین روش‌های احتمالی اتصال این گل‌مهرها به اسناد و کالاها پرداخته شود.

۳. پیشینه پژوهش

مطالعه بر گل‌مهرهای ساسانی از نیمه دوم سده بیستم میلادی آغاز شد. در آغاز آدریان دیوید هیو بیوار بود که به مطالعه مهرهای شخصی و اداری ساسانی و نیز مهرهای ساسانی موزه بریتانیا پرداخت (Bivar, 1966; 1969). ریچارد فرای از پیشگامان مطالعه گل‌مهرهای ساسانی است. او مجموعه بزرگی بالغ بر ۵۰۵ گل‌مهر با ۴۷۲ اثر مهر از ۴۵۷ مهر مربوط به گل‌مهرهای محوطه قصر ابونصر را در سال ۱۹۷۳ منتشر کرد (Frye, 1973). سپس روبرت گوبل به معرفی و طبقه‌بندی گل‌مهرهای مکشوفه از کاوش هیأت آلمانی در محوطه تخت سلیمان طی سال‌های ۶۴-۱۹۶۳ پرداخت. آنها شامل ۲۵۰ قطعه گل‌مهر با ۱۲۰۰ اثر مهر از ۸۰۰ مهر مختلف است (گوبل، ۱۳۸۴). در کاوش‌های اخیر هیأت ایرانی مجموعه تخت سلیمان به سرپرستی یوسف مرادی در سال‌های ۸-۲۰۰۲، مجموعه جدید و پرشماری شامل ۸۲۴ قطعه

گل مهر با ۲۰۰۰ اثر مهر به دست آمد که مطالعات آن در حال انجام است (Moradi and Hintze 2020; 2022). سومین مجموعه بزرگ گل مهرهای دوره ساسانی از محوطه تل قلعه سیف‌آباد در کازرون به دست آمد. این مجموعه شامل ۳۷۱ قطعه گل مهر با ۷۵ اثر مهر اداری است و توسط پارسا قاسمی، ریکا گیزلن، رضا نوروزی و عزیزالله رضایی منتشر شده است (قاسمی و دیگران، ۱۳۹۶). همچنین مجموعه‌ای از ۸۰۰ اثر مهر از تل ابوشعف در عراق کشف شده است که اطلاعات کافی در مورد این مجموعه در دست نیست (گوبل، ۱۳۸۴: ۱۷). از مهر شناسان برجسته و متخصص دوره ساسانی که تحقیقات آنها سهم مهمی در توسعه دانش مهرشناسی این دوره داشته است باید به فیلیپ ژینیو و ریکا گیزلن اشاره کرد (Gyselen, 2007). بسیاری از مهرها و اثر مهرهای ساسانی در موزه‌ها و مجموعه‌های خصوصی را خوانده و منتشر کرده‌اند. تاکنون پژوهش مستقلی در خصوص گل‌مهرهای ساسانی موزه شاهرود انجام گرفته است و پژوهش پیش رو نخستین مطالعه در معرفی و شناخت مجموعه پیش‌گفته به شمار می‌رود.

۴. پیشینه استفاده از گل مهر، شیوه ساخت و نحوه ممهور کردن گل‌مهرهای دوره ساسانی

سنت استفاده از گل‌مهر روی اسناد و بسته‌های کالا به دوره سلوکی می‌رسد. شمار فراوانی از اثر مهرهای سلوکی از شهر سلوکیه، شهر کدش و تعداد کمی نیز از شوش، هگمتانه، سیپار و قومس به دست آمده است. در دوره اشکانی نیز استفاده از اثر گل‌مهر رایج بود. چنان‌که از گوبکیلی تپه مرو، سلوکیه، نیپور، نسا و قومس قطعاتی از اثر مهرهای نقش شده روی گل گزارش شده است. به استثنای اثر مهرهای نسا و قومس که مهرها فقط روی قطعات بزرگ‌تر گل با چندین اثر مهر فشرده شدند، اثر مهرهای گلی سایر محوطه‌ها، روی قطعات کوچک گل به شکل بیضی و مدور دیده می‌شوند و اغلب تنها یک اثر مهر دارند. اسناد چرمی اورامان نیز با چندین گل‌مهر مهر و موم شده است. به طوری که در سند لوله شده، سوراخ‌هایی ایجاد کرده و سپس ریسمان را از سوراخ‌ها عبور داده تا چندین گل‌مهر را به سند متصل کنند (Gropp, 1974: 123).

کهن‌ترین گل‌مهرها مربوط به دوره سلوکی و به شکل حلقه‌ای دور یک سند بسته شده است. ظاهراً این روش مهر کردن اسناد بعدها ادامه پیدا نکرد. در دوره سلوکی در اوروک، گونه‌ای از گل‌مهر میان تهی کروی رواج داشت که به اسناد پاپیروس یا چرمی لوله شده الصاق و یا به دور آن پیچیده می‌شد و سپس بر سطح آنها مهر زده می‌شد. نمونه دیگر تکه کوچک گلی است که به انتهای نخ‌کی که از انتهای سند آویزان شده متصل و آزادانه رها شده است. از این نمونه برای مهر و موم کردن بسته‌ها، کیسه‌ها و در انبارها نیز استفاده می‌شد (Frye, 1989).

استفاده از چانه‌های گلی با اثر مهر در دوران هلنیستی و رومی نیز رایج بوده است. پرشمارترین (۱۴۰۰۰۰ گل‌مهر) بایگانی از گل‌مهر یونانی و رومی از شهر زوگما در جنوب آناتولی به دست آمده است. از دوره هلنیستی سه نوع متمایز از مهر و موم‌های گلی مرتبط با پاپیروس وجود دارد. نوع اول مهر و موم، شامل استوانه‌ای از گل رس یا قیر است که به دور پاپیروس لوله شده پیچیده و چندین مهر بر آن زده شده است. نوع دوم، یک چانه گلی کوچک است که دارای یک یا چند سوراخ برای عبور ریسمان است. یک اثر مهر در رو و اثر پاپیروس یا پوست در پشت آن دیده می‌شود. نوع سوم، گل‌مهرهای با شکل نامنظم است که اثر پاپیروس را نشان نمی‌دهند. اینها به انتهای ریسمان‌های متصل به پاپیروس‌ها متصل می‌شدند (Herbert, 2013: 210-11). گل مهر واژه‌ای آرامی است که در تلمود بابلی از آن به صورت «گل مهرک» یاد شده است. گل مهر چانه‌ای کروی شکل باز گل رس است؛ اما نمونه‌های معدودی از جنس قیر از گرجستان گزارش شده است. برخی از گل‌مهرها دارای یک اثر مهر هستند و برخی دیگر بین دو تا پنجاه اثر مهر را نمایش می‌دهند. روی بیشتر گل‌مهرها تقریباً به صورت گنبدی است و پشت آنها بسته به اینکه به چه چیزی متصل می‌شد، متفاوت است. بدر پشت برخی قوس مقعر وجود دارد و احتمالاً روی اسناد لوله شده یا غلاف‌دار و چیزی مشابه محکم می‌شدند و بعضی دیگر پشت مسطحی دارند. همه نمونه‌ها سوراخ‌هایی برای عبور ریسمان یا نواری چرمی دارند که با عبور ریسمانی/نخی از داخل آنها گل مهر را به اسناد و کالاهای تجاری متصل می‌کرده است (گوبل، ۱۳۸۴: ۴۵). در واقع این شیوه ممهور

کردن، سلامت و محافظت محتویات مرسولات و محموله‌های تجاری را تضمین و تأیید می‌کرد و مانع سوءاستفاده و دست‌کاری می‌شد. بیشتر گل‌مهرهای مکشوفه از کاوش‌ها در اثر آتش‌سوزی محوطه‌های مربوطه مجدداً پخته شده‌اند (Ritter, 2012: 104).

در دوره ساسانی حداقل دو روش چسباندن چانه گل به اسناد یا کالاها و سپس زدن مهر بر آن شناسایی شده است. اولین مورد صرفاً چسباندن یک چانه کوچک از گل رس به شکاف یا گوشه یک برگ پوست یا چرم بود، در حالی که دومین و رایج‌ترین آن، قرار دادن یک چانه گل رس بزرگ‌تر روی یک سند گره خورده یا روی بخشی از کالا بود. این دومی به معنای معمول کلمه یک گل‌مهر نبود، بلکه یک مهر و موم گلی برای نشان دادن مالکیت و یا کنترل توسط مقامات دولتی، یا نشان دادن آثار مهر شاهدان، شرکا در تجارت یا برای اهداف دیگری بود (Frye, 1989; Lerner, 2006: 113). گل‌مهرها در اشکال مختلفی ظاهر می‌شوند و پشت آنها آثاری از چرم، پوست یا سایر مواد آلی را نشان می‌دهد. بر این اساس می‌توان سه روش استفاده از گل‌مهرها را تشخیص داد. اول، آنها اغلب با یک اثر متقاطع نخ‌ها در پشت ظاهر می‌شوند. این نشان می‌دهد که آنها روی گره‌هایی فشار داده شده‌اند که اسناد یا کالاهای لوله شده یا تا شده را بسته‌اند. دیتریش هوف سیستم بستن را به شرح زیر بازسازی می‌کند. شیء با یک ریسمان به صورت ضربدری بسته می‌شد. سپس نخ یک بار دیگر به دور جسم در یک جهت بسته و گره بالای اولین نقطه عبور بسته می‌شد. با نگه داشتن گره در فاصله معینی بالای شیء، گل رس مرطوب روی نقطه عبور و اطراف گره فشار داده می‌شد و در نتیجه اثر متقاطع در پایین گل‌مهر و سوراخ‌های نخ جانبی ایجاد می‌شد. این نوع مهر و موم از دوره‌های قدیم‌تر، مثلاً از زمان هخامنشیان، به خوبی شناخته شده است. روش دوم شامل یک بند چرمی و یک ریسمان کوچک است که سند را به هم می‌چسباند. گل رس بر روی بند فشار داده شد و ریسمان از میان گل رس مرطوب بیرون کشیده می‌شد. روش سوم توسط گل‌مهرهایی با پشت محدب نشان داده می‌شود که روی اجسام دراز چسبیده بودند. پس از اعمال روی جسم، سطح گل‌مهرها صاف شده و با مهر و موم پوشانده می‌شد. برخی از گل‌مهرها فقط یک یا دو اثر مهر دارند، اما اکثر آنها ۵ تا ۲۰ اثر مهر دارند. اکثریت بزرگ، دارای یک یا دو اثر مهر دایره‌ای بزرگ در مرکز هستند، به علاوه برخی از اثر مهرهای کوچک‌تر در لبه‌ها. اثر مهرهای بزرگ نشان‌دهنده مهرهای رسمی است و شامل کتیبه‌ای از یک کارگزار است یا تصویری از یک مقام بلندپایه دارد. اثر مهرهای کوچک روی لبه‌ها متنوع‌تر است. آنها احتمالاً اثر شهود، ضمانت‌کنندگان یا خریداران شیء مهر و موم شده است (Ritter, 2012: 104-5).

دور قاب روی برخی از گل‌مهرها، فرورفتگی کروی نسبتاً عمیقی دیده می‌شود که مربوط به قبه پایه مهر است. این قبه اگرچه جنبه تزئینی هم داشت، از لغزش مهر در حین فشرده شدن روی گل رس مرطوب جلوگیری می‌کرد، بنابراین فشار یکسانی را برای اعمال فشار در سطح گل رس تسهیل می‌کرد تا اثری واضح از مهر ایجاد شود. قبه همچنین برای جهت‌دهی صحیح مهر استفاده می‌شد و به عنوان اهرمی عمل می‌کرد تا مهر را از گل مهر پس از فشردن روی آن جدا کند (Moradi and Hintze 2020: 115). به باور گیزلن به دشواری بتوان وجود قبه در حاشیه مهر را عاملی زیباشناختی دانست و دلیل آن بایستی کاربردی باشد. از آنجا که همواره محل ثابتی روی پایه مهر دارد - حدود ساعت ۳ - احتمال دارد که نشانه استفاده در جهت صحیح آن در زمان زدن روی گل است و نیز برای محکم کردن مهر روی گل است که اجازه لغزیدن آن را در زمان استفاده نمی‌دهد (گیزلن، ۱۳۸۴: ۸-۲۷)؛ اما این دیدگاه درست نیست بلکه در ساعت ۶ و ۱۲ نیز دیده می‌شود.

سنت استفاده از گل‌مهر پس از دوره ساسانی نیز رایج بود. در مجموعه اسناد پهلوی دانشگاه برکلی کالیفرنیا که مربوط به بازه زمانی ۷۰۰-۱۱۰۰ میلادی است با ۳۹۰ گل‌مهر مهر و موم شده‌اند. این گل‌مهرها از طریق یک بند یا نوار چرمی در پایین و بالای صفحه به اسناد متصل شده‌اند. گاهی اوقات چندین سند با یک گل‌مهر به هم متصل شدند (Azarpay, 2006: 61-70). نتایج آزمایش EPMA بر گل‌مهرهای سه محوطه تخت‌سلیمان، قصر ابونصر و تپه کبودان به منظور تجزیه مواد ترکیبی این گل‌مهرها نشان‌دهنده همانندی و نزدیکی عناصر ترکیبی میان نمونه‌ها به ویژه در دو

محوطه تخت سلیمان و قصر ابونصر است. این امر تداعی‌کننده نوعی استاندارد برای انتخاب گل خام مورد استفاده در تهیه گل مهر است (اکبرزاده و دیگران، ۱۳۹۸).

۵. مجموعه گل‌مهرهای موزه شاهرود

گل‌مهرهای موزه شاهرود مربوط به پرونده اشیاء توقیفی اداره آگاهی شهرستان شاهرود در تاریخ ۱۳۸۵/۲/۱۴ است. متأسفانه هیچ اطلاعی از محل و نحوه کشف این گل‌مهرها موجود نیست. جنس گل‌مهرها اغلب از گل رس نرم و تعداد اندکی نیز دانه‌دار مخلوط با کوارتز است. رنگ آنها از قرمز اخرازی تا نخودی در نوسان است. در برخی از قطعات آثار حرارت و سوختگی به رنگ سیاه تا خاکستری دیده می‌شود. برخی از آنها نیز دود زده و سیاه هستند. همه گل‌مهرها پخته شده‌اند اما از اتفاقی یا عمدی پخته شدن آنها اطمینان نداریم. گل‌مهرها به شکل دیسک‌های مسطح یا توده‌های کروی تقریباً به شکل گنبد هستند. پشت گل‌مهرها مسطح و یا اندکی قوس‌مقر دارند. معمولاً آثار شیار ریسمان یا نواری‌های باریک که نشان‌دهنده الصاق آنها به سند یا کالا بوده است همراه با دو سوراخ یا شیار برای عبور بند یا تسمه در پشت این گل‌مهرها دیده می‌شود (تصاویر ۱۱-۱). پشت مقر برخی از گل‌مهرها بیانگر آن است که آنها به اشیاء یا اسناد لوله شده الصاق می‌شدند. در واقع چانه گل بر مرسوله فشرده می‌شد و روی گل نیز ریسمانی عبور داده می‌شد و سپس عمل مهر کردن انجام می‌گرفت (تصویر ۲: ۲۱). همچنین پشت برخی از آنها آثار مواد آلی مانند بافت چرم، یا پارچه را نشان می‌دهد. در یک نمونه آثار الصاق یک قطعه چهارگوش، احتمالاً سند تا شده در پشت گل‌مهر باقی مانده است (تصویر ۳: ۲۴). در مجموع ۳۲ قطعه گل‌مهر با ۶۰ اثر مهر قابل شناسایی است که از این تعداد گل‌مهر، ۱۱ قطعه دارای کتیبه و ۲۰ قطعه دارای نقوش حیوانی (واقعی و اساطیری)، نمادها و نشان است. حاشیه ۲۰ اثر مهر نیز با کتیبه همراه است. نقش ۱ قطعه گل‌مهر بر اثر فرسایش کاملاً از بین رفته است. تقسیم فضا میان تصویر و نوشته و دقت در اجرای آنها مورد توجه هنرمندان بوده است. ۱۵ قطعه (گل‌مهرهای شماره ۱، ۴، ۵، ۷، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۵، ۱۹، ۲۲، ۲۴، ۲۵، ۲۸، ۳۰، ۳۲) دارای یک اثر مهر، هفت قطعه (گل‌مهرهای شماره ۲، ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۷، ۲۳، ۲۷) دارای دو اثر مهر، شش قطعه (گل‌مهرهای شماره ۶، ۱۴، ۱۶، ۱۸، ۲۱، ۲۶) دارای سه اثر مهر، دو قطعه (گل‌مهرهای شماره ۳، ۳۰) دارای چهار اثر مهر، یک قطعه (گل‌مهر شماره ۲۹) دارای شش اثر مهر و یک قطعه (گل‌مهر شماره ۳۱) دارای هفت اثر مهر است. گل‌مهرها اغلب از یک اثر مهر بزرگ اصلی یا مرکزی و تعدادی اثر مهر فرعی و کوچک‌تر در پیرامون اثر مهر مرکزی تشکیل شده‌اند.

۶. معرفی گل‌مهرهای موزه شاهرود: گروه‌بندی موضوعات

به طور کلی از نظر مضامین گل‌مهرها را می‌توان در سه گروه مهرهای کتیبه‌دار، مهرهای نقش‌دار و مهرهای تلفیقی از تصویر همراه با کتیبه قرار داد. کتیبه‌ها به خط پهلوی کتیبه‌ای و در یک یا چند سطر در مرکز و یا حاشیه نقش مرکزی اثر مهر نوشته شده‌اند. خوانش کتیبه‌ها با اشکالات متعددی همراه و بسیار دشوار است چراکه عواملی مانند ساخت مهر، ماده قابل انعطاف گل و دوام و پایداری اثر مهرها، دقت در مهر کردن و یا آسیب‌هایی که در فرایند کشف آنها ایجاد می‌شود، تعیین‌کننده هستند. به طور کلی اثر مهر روی گل‌مهرها شامل مهرهای اداری و مهرهای خصوصی (اشخاص) است. نقوش روی گل‌مهرها شامل تصاویر حیوانات واقعی و اسطوره‌ای، نمادها و نشان‌ها است (جدول ۱). در میان تصاویر حیوانی، نقش پرندگانی مانند شترمرغ یا مرغ شاخدار و تصاویر چهارپایانی چون بزکوهی، گراز، شیر و قوچ استفاده دیده می‌شود. اسب بالدار تنها حیوان اسطوره‌ای است که در ۱۱ مورد به صورت دو نیم تنه قرینه و یا تصویر کامل تمام تنه به صورت منفرد دیده می‌شود. نقش هلال ماه و ستاره در یک گل‌مهر و نقش نشان در سه گل‌مهر به دیده می‌شود. نقوش برخی از گل‌مهرها، بر اثر سائیدگی و فرسایش شدید و یا به علت رسوب گرفتگی قابل تشخیص نیست. در جدول ذیل ابتدا مشخصات گل‌مهرها ارائه شده است؛ سپس به تفسیر تصاویر و کتیبه‌ها پرداخته شده است ترتیب معرفی آنها بر اساس شماره اموالی است که به آنها داده شده است. در ادامه اثر مهرها گروه‌بندی موضوعی شده‌اند.

جدول ۱. مشخصات گل‌مهرهای ساسانی موزه شاهرود

Table 2. Specifications of Sasanian Bullae held in the Shahrood Museum

شماره	ابعاد (سانتیمتر)	وزن (گرم)	نقش مرکزی	حاشیه نقش	نقش فرعی
گل مهر شماره ۱	$۵/۳ \times ۴/۹ \times ۲$	۳۶	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۲	$۴/۷ \times ۵/۱ \times ۲$	۴۳	دارای دو سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۳	$۴/۹ \times ۴/۴ \times ۱/۹$	۳۳	دارای دو سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	سه حیوان نامفهوم احتمالاً بزکوهی یا شیر
گل مهر شماره ۴	$۴/۳ \times ۳/۹ \times ۱/۹$	۲۷	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۵	$۴/۴ \times ۴/۲ \times ۱/۹$	۴۰	یک اسب بالدار در حال حرکت	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۶	$۴/۷ \times ۴/۵ \times ۱/۸$	۲۷	دارای سه سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	شترمرغ و شیر
گل مهر شماره ۷	$۴/۷ \times ۴/۳ \times ۱/۸$	۴۲	قوچی در حال حرکت	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۸	$۳/۹ \times ۴ \times ۶/۵$	۱۷	دارای یک سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	نقش حیوانی نامفهوم
گل مهر شماره ۹	$۴/۳ \times ۴ \times ۱/۶$	۲۶	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۱۰	$۴/۶ \times ۴/۳ \times ۱/۴$	۲۷	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۱۱	$۴/۴ \times ۴/۱ \times ۱/۵$	۲۶	یک گراز در حال حرکت به سمت راست	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۱۲	$۴/۳ \times ۴/۲ \times ۱/۷$	۳۴	یک شیر در حال حرکت به سمت راست	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۱۳	$۳/۸ \times ۴ \times ۱/۸$	۲۴	دارای چهار سطر کتیبه	یک سطر کتیبه	نقش حیوانی نامفهوم
گل مهر شماره ۱۴	$۴/۴ \times ۳/۸ \times ۱/۶$	۲۵	دارای دو سطر کتیبه با مضمون آمارگر سیند	-	یک مونوگرام در مرکز و یک سطر کتیبه در حاشیه
گل مهر شماره ۱۵	$۴/۴ \times ۴ \times ۱/۵$	۲۷	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۱۶	$۴/۴ \times ۴ \times ۱/۵$	۲۷	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه	نقش یک نشان و نقشی نامفهوم
گل مهر شماره ۱۷	$۵/۱ \times ۴/۴ \times ۲$	۴۵	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن و درختی هفت شاخه	یک سطر کتیبه	نقشی نامفهوم
گل مهر شماره ۱۸	$۴/۹ \times ۴/۷ \times ۱/۶$	۳۱	کتیبه‌ای در دو سطر با عنوان سیند	یک سطر کتیبه با عنوان استاندار سیند	نقش حیوانی نامفهوم و نقش شیری با یک سطر کتیبه
گل مهر شماره ۱۹	$۵/۲ \times ۵ \times ۲$	۴۶	اسب بالداری در حال حرکت به سمت راست	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۲۰	$۵ \times ۴/۶ \times ۲/۱$	۳۶	دارای دو سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	هلال ماه و ستاره و ۱۳ دایره متداخل در حاشیه؛ احتمالاً نقش گاو نر ایستاده؛ احتمالاً پرندهای شیشه عقاب

ادامه جدول ۱. مشخصات گل‌مهرهای ساسانی موزه شاهرود

شماره	ابعاد (سانتیمتر)	وزن (گرم)	نقش مرکزی	حاشیه نقش	نقش فرعی
گل مهر شماره ۲۱	$۵/۸ \times ۵/۳ \times ۲/۵$	۶۹	دارای یک سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	نقشی نامفهوم؛ نقشی احتمالاً حیوانی
گل مهر شماره ۲۲	$۴/۷ \times ۴/۵ \times ۲/۱$	۴۸	احتمالاً نقش یک حیوان	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۲۳	$۵/۵ \times ۵/۲ \times ۲/۳$	۵۴	نقش از بین رفته	-	نقش از بین رفته
گل مهر شماره ۲۴	$۵/۲ \times ۵ \times ۱/۷$	۲۸	یک قوچ در حال حرکت به سمت راست	-	نقوش نامفهوم
گل مهر شماره ۲۵	$۵/۹ \times ۵/۳ \times ۲/۵$	۶۸	اسب بالداری در حال حرکت به سمت راست	یک سطر کتیبه	-
گل مهر شماره ۲۶	$۵ \times ۴/۸ \times ۲/۳$	۴۸	دارای سه سطر کتیبه در مرکز	یک سطر کتیبه	نقش یک شیر؛ نقشی احتمالاً حیوانی
گل مهر شماره ۲۷	$۴/۸ \times ۴/۵ \times ۱/۹$	۳۵	دارای پنج سطر کتیبه در مرکز	-	نقش احتمالاً یک گوزن
گل مهر شماره ۲۸	$۵/۱ \times ۴/۷ \times ۲/۳$	۵۱	یک قوچ در حال حرکت به سمت راست	-	-
گل مهر شماره ۲۹	$۶/۹ \times ۶/۵ \times ۳/۵$	۱۵۴	بالاته دو اسب بالدار به صورت متقارن	یک سطر کتیبه؛ دادبرزمهر، اسب‌بد پارتی، در پناه برزین مهر	شامل پنج نقش: حیوانات بالدار، گیاهی و مونوگرام
گل مهر شماره ۳۰	$۵/۶ \times ۵/۱ \times ۲/۷$	۸۲	احتمالاً اسب بالداری در حال حرکت به سمت راست	-	-
گل مهر شماره ۳۱	$۵/۴ \times ۵/۱ \times ۲$	۴۹	اسب بالداری در حال حرکت به سمت راست	یک سطر کتیبه	شامل شش نقش: احتمالاً حیوانی و گیاهی
گل مهر شماره ۳۳	$۵/۵ \times ۵/۲ \times ۱/۹$	۵۵	شیری نشسته	یک سطر کتیبه	-

تصویر ۱. گل مهرهای شماره ۱ تا ۳ (مرتضی مطهری نژاد، ۱۴۰۲)
 Figure 1. Bullae Nos. 1-12 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۲. گل‌مهرهای شماره ۴ تا ۹ (مرتضی مطهری‌نژاد، ۱۴۰۲)
Figure 2. Bullae Nos. 13-22 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۳. گل مهرهای شماره ۷ تا ۹ (مرتضی مطهری نژاد، ۱۴۰۲)
 Figure 3. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۴. گل‌مهرهای شماره ۱۰ تا ۱۲ (مرتضی مطهری‌نژاد، ۱۴۰۲)

Figure 4. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۵. گل مهرهای شماره ۱۳ تا ۱۵ (مرتضی مطهری نژاد، ۱۴۰۲)

Figure 5. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۶. گل‌مهرهای شماره ۱۶ تا ۱۸ (مرتضی مطهری نژاد، ۱۴۰۲)
 Figure 6. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۷. گل مهرهای شماره ۱۹ تا ۲۱ (مرتضی مطهری نژاد، ۱۴۰۲)
 Figure 7. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۸. گل‌مهرهای شماره ۲۲ تا ۲۴ (مرتضی مطهری‌نژاد، ۱۴۰۲)
Figure 8. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۹. گل مهرهای شماره ۲۵ تا ۲۷ (مرتضی مطهری نژاد، ۱۴۰۲)

Figure 9. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۱۰. گل‌مهرهای شماره ۲۸ تا ۳۰ (مرتضی مطهری‌نژاد، ۱۴۰۲)

Figure 10. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

تصویر ۱۱. گل مهرهای شماره ۳۱ تا ۳۲ (مرتضی مطهری‌نژاد، ۱۴۰۲)
 Figure 11. Bullae Nos. 23-32 (M. Motahri Nejad 2024)

۱-۶. شمایل‌نگاری گل‌مهرهای موزه شاهرود

نقوش روی اثر مهرهای موزه شاهرود به سبک طبیعت‌گرایانه نمایش داده شده‌اند. عمده نقش‌های اصلی یا مرکزی با دقت و جزئیات اجرا شده‌اند (گل‌مهرهای ۱، ۴، ۵، ۷، ۹، ۱۰-۱۲، ۱۵-۱۷، ۱۹، ۲۴-۲۵، ۲۸-۲۹، ۳۱-۳۲). گروه معدودی از اثر مهرهای فرعی، دارای طرح کلی و ساده، بدون توجه به جزئیات با عمق کم و به صورت شماتیک نمایش داده شده‌اند (گل‌مهرهای ۳، ۶، ۱۸، ۲۰-۲۲، ۲۶). از این رو تصاویر در دو سبک کاملاً طبیعی و طرح‌واره‌ای اجرا شده‌اند. به باور گیزلن وضعیت مالی دارنده مهر بر کیفیت سبک و طراحی مهر تأثیر داشته و تفاوت‌های سبکی در تصاویر مشابه قابل توجه است (Ritter, 2012: 100). معمولاً نقش‌ها بدون قاب‌بندی یا با کتیبه و یا اشکال مهره‌ای (قاب‌های تزئینی) در لبه اثر مهر یا حاشیه نقش، قاب گرفته شده‌اند. به طور کلی نقوش به پنج گروه تقسیم می‌شوند (جدول ۲). گروه اول حیوانات واقعی، گروه دوم حیوانات اسطوره‌ای، گروه سوم درخت شاخه، گروه چهارم هلال ماه و ستاره و گروه پنجم مهرهای نشان یا مونوگرام. بیشترین شمار فراوانی اثر مهرها (۱۳ مورد) مربوط به حیوان اسطوره‌ای اسب بالدار است. پنج نمونه آن به صورت اسب بالدار کامل و در حال حرکت به سمت راست صحنه و هشت نمونه آن نیز به شکل بالاتنه دو اسب بالدار متقارن است. از میان حیوانات واقعی، شیر در حال حرکت با پنج نمونه، قوچ در حال حرکت با سه نمونه و حیواناتی مانند گراز، گوزن، شترمرغ، عقاب و بزکوهی هر یک با یک نمونه، سایر حیوانات را تشکیل می‌دهند. هفت مورد نیز نقش حیوانی در اثر مهرها دیده می‌شوند که به دلیل فرسایش و رسوب گرفتگی قابل شناسایی نیستند. هلال ماه و ستار تنها در یک اثر مهر، درخت یا گیاه هفت شاخه در دو اثر مهر و نقش مونوگرام در سه اثر مهر دیده می‌شود. همچنین نقش دو اثر مهر یک گل مهر کاملاً از بین رفته است.

جدول ۲. تنوع نقوش بر اثر مهرهای موزه شاهرود

Table 2. The variety of motifs on the bullae of the Shahrood Museum

حیوانات واقعی: چهارپایان (تعداد)	حیوانات واقعی: پرندگان (تعداد)	حیوانات اسطوره‌ای (تعداد)	عناصر گیاهی (تعداد)	نماد (تعداد)	نشان چندبخشی (تعداد)
شیر (۶)	عقاب (۱)	اسب بالدار (۱۳)	درخت هفت شاخه (۱)	هلال ماه و ستاره (۱)	هلال ماه قلب پایه (۳)
گراز (۱)	شترمرغ (۱)				
قوچ (۳)					
گوزن (۱)					
بزکوهی (۱)					

۱-۱-۶. حیوانات واقعی: چهارپایان و پرندگان

نقوش حیوانی در دو سبک پویا (در حال حرکت) و ایستا اجرا شده‌اند. اثر مهرهای اصلی یا مرکزی با نقش گراز، قوچ و شیر و اثر مهرهای فرعی کوچک‌تر با نقش گوزن، گاو، شترمرغ و بزکوهی بر گل‌مهرهای موزه شاهرود دیده می‌شود. حضور این حیوانات بیانگر اهمیت آنها در زندگی مردم و نقش آفرینی آنها از جنبه‌های اسطوره‌ای و باورهای ایرانیان است. نقش قوچ در حال حرکت در گل‌مهرهای شماره ۷، ۲۴ و ۲۸ دیده می‌شود. این قوچ‌ها فرسایش شدیدی دارند به نحوی که جزئیات آنها به خوبی نمایان نیست. هر سه نمونه به یک شکل تصویر شده و به سمت راست صحنه در حرکت‌اند یا ایستاده‌اند. دارای بدن نیم‌رخ و شاخ بلند تمام‌رخ هستند. مشابه چنین مهرهایی در مجموعه مهرهای ساسانی موزه متروپولیتن و مجموعه سعیدی دیده می‌شود (Brunner 1978: 92, 97; Gyselen, 2002, fig.1) همچنین از نظر حالت و نمایش کالبد بدن با نقش قوچ بر گل‌مهرهای ساسانی موزه ملی، ویژگی‌های مشترک دارند (Akbarzadeh &)

5-7 Daryae, 2012, no. 5-7). قوچ در هنر ساسانی اهمیت سلطنتی داشت. در کارنامه اردشیر بابکان نشان‌دهنده بخت سلطنتی (خوره: فره) است که بر اردشیر اعطا می‌شود. کوشان شاه بهرام شاخ قوچ را در تاج خود گنجانده. شاپور دوم از پوشش سر مشابهی به عنوان کلاه جنگی استفاده کرد. قوچ اغلب روی ظروف نقره به عنوان شکار سلطنتی به تصویر کشیده می‌شود. تخت‌هایی که با سر قوچ تزئین شده‌اند در شاهنامه به‌عنوان هدیه‌ای برای رستم و به عنوان جایگاهی برای اشراف در دربار خسرو دوم نقش بسته‌اند. روبان‌هایی که اغلب قوچ را تزئین می‌کنند، مانند اسب و گاهی گوزن، احتمالاً نشان‌دهنده مقام سلطنتی او است. قوچ نیز هشتمین شکلی است که خدای وهرام گرفته است. از نظر طالع بینی، علامت برج حمل کاملاً فرخنده بود. خانه اعتلای خورشید بود و ورود خورشید به آن نشانه آغاز بهار و سال بود (Brunner, 1978: 91-92). با این حال، ظاهر یک قوچ نواردار روی مهر، به معنای مالکیت یا استفاده سلطنتی نیست. قوچ‌ها روی بسیاری از مهرها عمومیت یک تصویر اساساً سلطنتی و تبدیل آن از شکوه پادشاهی به نماد تعمیم‌یافته بخت و اقبال را آشکار می‌کند (Lerner, 1976: 185).

شیر در اثر مهرهای موزه شاهرود در دو حالت، حرکت و خوابیده در گل مهرهای شماره ۳، ۶، ۱۲، ۱۸، ۲۶ و ۳۲ نمایش داده شده است. این شیرها با بدن نیم‌رخ و سر تمام‌رخ یا نیم‌رخ اجرا شده‌اند. در قطعات ۱۸ و ۲۶ شیرها به صورت نشسته و در قطعات دیگر در حال حرکت به سمت راست صحنه تصویر شده‌اند. مشابه آنها در گل‌مهرهای ساسانی تکیه معاون الملک کرمانشاه دیده می‌شود (Chereti et al, 2011: cat.no. 1916, 1920, p. 233). شیر حیوانی با موقعیت سلطنتی و اهمیتی قهرمانانه است. صحنه شکار شیر توسط شاهان ساسانی در نقش برجسته بهرام دوم در سرمشهد و نیز بر ظروف نقره ساسانی از روی اسب یا پیاده نشان می‌دهند. از شیر بر تاج شاهزاده در نقش برجسته بهرام دوم در نقش رستم و نیز بر تاج‌های کوشانی ساسانی همزمان استفاده می‌شد. در شاهنامه شیر و شیر مرد از اصطلاحات متعارف برای جنگجویان بزرگ است. شیر اغلب روی مهرها دیده می‌شود و ظاهراً خوش یمن است. اگرچه در دین زرتشتی به حیوان اهمیت اسطوره‌ای یا نجومی داده نمی‌شود، تصویر به ندرت بالدار نشان داده شده است و این ویژگی نشان‌دهنده یک نماد اختاری است. شیر ممکن است نمایانگر خورشید باشد که **سنجند** زمان نزدیک‌تر به انسان است (Brunner, 1978: 95-96). نقش گراز در گل مهر شماره ۱۱ تصویر شده است. گراز به صورت نیم‌رخ و در حال حرکت به سمت راست صحنه است. از نظر سبک قابل مقایسه با گرازهای نقش شده بر گل‌مهرهای تخت سلیمان است (گوبل، ۱۳۸۴: ۶۳ شماره ۲۹۲). گراز در گچبری‌ها، ظروف نقره و نقش برجسته‌های ساسانی دیده می‌شود. گراز نماد ایزد بهرام است و به صورت‌های گوناگون تجسم می‌یابد. هر کدام از این صورت‌ها نماینده یکی از توانایی‌های اوست. بهرام ۱۰ تجسم یا صورت دارد که هر کدام از آنها مبین نیروی پویای این ایزد است. دو تجسم از تجسم‌های او به ویژه محبوبیت همگانی دارد، یکی به شکل پرندای بزرگ و دیگری به صورت گراز. پنجمین تجسم آن به هیأت گراز تیزدندان و زورمند و نمادی از نیرومندی است. همچنین بهرام به عنوان نیروی پیش‌تاز پیروزی، ایزد مهر را همراهی می‌کند و دشمنانش را از بین می‌برد. بهرام از نظر نیرو، نیرومندترین، از نظر پیروزی، پیروزترین و از نظر فره، فره‌مندترین است (هیلز، ۱۳۸۴: ۴۲-۴۱؛ آموزگار، ۱۳۷۴: ۲۵). گوزن در گل‌مهرهای شماره ۲۷ به صورت نیم‌رخ در حال حرکت به سمت چپ صحنه نقش شده است. به نظر می‌رسد سر را به عقب برگردانده است. در هنر ساسانی گوزن روی ظروف نقره، گچبری دامغان و نقش برجسته تاق بستان به تصویر کشیده شده است. در مهرهای ساسانی او همیشه به عنوان یک حیوان طبیعی نشان داده شده است که هرگز بالدار نیست هیچ اهمیت اسطوره‌ای ندارد. ژست‌های گوزن مانند گاو نر، بی‌حرکت و آرام است (Brunner, 1978: 87).

گل مهر شماره ۳ تصویر کوچکی از بز کوهی را نشان می‌دهد. بز کوهی حیوانی محبوب در صحنه‌های شکار روی ظروف نقره ساسانی است که به تنهایی یا همراه با قوچ، گراز و گوزن دیده می‌شود. نمایش بز کوهی روی مهرها معمولاً مسبک است و اغلب به راحتی از بز قابل تشخیص نیست (Ibid, 1978: 100-101). تصویر کوچکی از عقاب در گل‌مهر شماره ۲۰ دیده می‌شود. این عقاب در قابی به شکل لوزی قرار گرفته و به صورت نیم‌رخ رو به راست با بال‌های بسته به نمایش درآمده است. در بندهش از عقاب، شاهین و کرکس یاد شده است. عقاب هفتمین شکل از خدای وهرام است و

دارای قدرت جادویی است، به طوری که از استخوان‌ها و پره‌های آن به عنوان طلسم استفاده می‌شود. در سنت ایران باستان دارای مفهوم سلطنتی است. به نظر می‌رسد عقاب با خورنه در ارتباط است. عقاب در آرایش سر ولیعهد شاپور اول و احتمالاً بهرام سوم به کار رفته است. همچنین بال‌های عقاب در تاج بهرام دوم و شاهان از بهرام چهارم به بعد نقش بسته‌است. تاج هرمز دوم نیز دارای سر عقاب است. در تاق بستان شلوار پادشاه با عقاب تزئین شده است (Ibid, 1978: 104-105). همچنین عقاب در باورهای سایر اقوام و فرهنگ‌ها مانند سامی، یونانی، رومی و هندی نیز با ایزدان آسمان در ارتباط بود و مقدس شمرده می‌شد (هال، ۱۳۸۰: ۶۹-۶۸).

۲-۱-۶. حیوانات اسطوره‌ای

اسب‌های بالدار در مجموعه گل‌مهرهای موزه شاهرود به دو گروه کلی تقسیم می‌شوند. گروه اول گل‌مهرهای شماره ۱، ۴، ۹، ۱۰، ۱۵، ۱۶، ۱۷ و ۲۹ شامل نیم‌تنه اسب‌های بالدار متقارن و روبه روی هم هستند. گروه دوم گل‌مهرهای شماره ۵، ۱۹، ۲۵ و ۳۰ شامل اسب‌های بالدار به صورت منفرد و کامل هستند که در حال حرکت بوده و پای جلویی چپ خود را بلند کرده‌اند. به جز یک نمونه که با یک بال نشان داده شده است بقیه اسب‌ها با دو بال به تصویر کشیده شده‌اند. بال‌های اسب‌های نیم‌تنه از ناحیه کتف اسب‌ها بیرون آمده و انتهای شاه‌پر آنها به جلو برگشته است. بال اسب‌های کامل از کمر بیرون آمده و هر دو بال به صورت تمام‌رخ و غیر واقعی به تصویر کشیده شده است. اسب‌ها نسبت به سایر نقوش حیوانی از کیفیت هنری بالاتری برخوردارند و هنرمند در نمایش کالبد و نشان دادن جزئیات و حالت اسب موفق بوده است. یال اسب‌ها تزئین شده و برخی از آنها کاکل بافته‌شده‌ای در بالای سر دارند. برونر سبک نمایش اسب بالدار با یک بال را به اوایل سده چهارم میلادی و اسب‌های بالدار با دو بال را به سده پنجم و ششم میلادی مربوط می‌داند (Brunner, 1978: 82-84). اسب یکی از ویژگی‌های اساسی سنت حماسی بود و شاهنامه نام‌های خاص اسب‌های پهلوانی مانند رخس، شب‌دیز، شبرنگ، بهزاد و گلگین را آورده است. در هنر ساسانی، تصاویر سلطنتی که بر نقش برجسته‌ها و ظروف نقره نشان داده می‌شوند، تمایل به سوارشدن دارند. در غیر این صورت، شخصیت قهرمانانه آنها با تصاویر سلطنتی مانند تخت یا عمل به تصویر کشیده شده است. اسب در ایران دارای ارزش الهی بود. در اوستا به خورشید و ایزد ایم نپات لقب دارنده اسب‌های تندرو داده شده است. علاوه بر این، اسب یکی از سه شکل بدنی است که توسط خدای تیشتر گرفته شده که حامی بارندگی و باروری است. تیشتر در نبرد آفرینش، دیو خشکسالی را شکست داد و بدین ترتیب خطر را از زندگی گیاهی و جانوری از بین برد. همچنین سومین شکلی که ایزد وهرام به خود گرفته است به شکل اسب است (Ibid, 80-81). به عقیده بیوار و گوئل، اسب بالدار بر مهرهای ساسانی ارتباطی با پگاسوس یونانی ندارد و آن را با اسبی اسطوره‌ای مرتبط می‌دانند که آتش را به آذرگشنسب آورده است. در تخت سلیمان و قصر ابونصر شماری از آنها به دست آمده است (گوئل، ۱۳۸۴: ۶۴ و ۲۰۵-۲۰۳). این قطعات با اسب‌های بالدار کامل موزه شاهرود مشابه هستند.

۳-۱-۶. عناصر گیاهی

در گل مهر شماره ۱۷ درختی هفت شاخه در میان اسبان بالدار دیده می‌شود. گیاهان به عنوان بخشی از صحنه اثر مهر به تصویر کشیده شده‌اند و در مقایسه با سایر موضوعات، کمتر رایج بوده‌اند. در میان دو نیم‌تنه اسب بالدار در دو اثر مهر درختی هفت شاخه دیده می‌شود. در باور ایرانیان، چنان‌که در بهمن یشت (فرگرد ۲ بند ۱۴) آمده است، درخت زندگی دارای هفت شاخه است از طلا، نقره، برنز، قلع، فولاد و آهن آمیخته که اشاره به هفت سیاره مقدس یا هفت ملتی دارد که بر آنها فرمانروایی می‌کرده‌اند و هر یک از آنها منطبق است بر عصری از ادوار هفتگانه تاریخ افسانه‌ای ایران. اهورامزدا در سفر آسمانی و معنوی زرتشت، درختی را به او نشان داد و گفت این درخت عبارت است از گیتی و هفت شاخه فلزی که از آن سر زده، عبارت است از هفت دوره آینده جهان. شاخه زرین آن اشاره است به عهد زرتشت و گشتاسب. شاخه سیمین آن اشاره است به عهد اردشیر کی بهمن سپندداتان. شاخه های روپین و برنجین و ارزبرین و پولادین و آهن آلوده و تیره باشد، به ترتیب متعلق به عهد اردشیر بابکان، بلاش اشکانی، بهرام گور، خسرو پسر قباد و آخرین شاخه که آهن آلوده و تیره باشد، اشاره به عهد سلطنت دیوهای ژولیده موی خشم نژاد. در باور ایرانیان علاوه بر

درخت مقدس هفت شاخه آئین زرتشت، به درخت شگفت‌انگیز و حیات‌بخش هروی‌سپ تخمک و درخت هوم نیز باید اشاره کرد. درختی که در اوج قداست بر قله کوه البرز می‌روید (پورخالقی چترودی، ۱۳۸۱: ۸۹-۹۷).

۴-۱-۶. نماد

در گل مهر شماره ۲۰ هلال ماه و ستاره دیده می‌شود. یک ستاره شش پر در داخل هلال ماه قرار گرفته است. فراوانی نمادهای خورشید و ماه در هنر ساسانی حکایت از اهمیت آنها دارد. ماه، کمک به وهمن و ایزدان دیگر، به حفظ رطوبت و رونق گیاهان و حیوانات در جهان کمک کرد. خورشید اهمیت خود را به عنوان ارائه دهنده نور، گرما و رشد حفظ کرد. او را عامل اصلی اورمزد در توزیع وسایل رفاه و مهار آفریده‌های اهریمنی می‌دانستند. به این ترتیب، او باید سه بار در روز پرستش می‌شد. بر سکه‌های ساسانی هلال ماه و ستاره - خورشید ظاهر شدند. علاوه بر این، هلال یک عنصر ثابت از تاج‌های سلطنتی از تاج یزدگرد اول (۳۹۹-۴۲۰ م) به بعد بود. می‌توان برجستگی آن را بر ایوان بزرگ‌تر تاق بستان و در تصویری از تاج و تخت سلطنتی روی ظرف نقره‌ای مشاهده کرد. خورشید قبلاً در تاج مهر پرتوی بهرام اول نشان داده شده بود. ستاره - خورشید گاهی روی تاج‌های اواخر ساسانی ظاهر می‌شود. استفاده سلطنتی از نورافشانی بازتابی از اهمیت فرهنگی آنهاست و فراوانی آنها بر روی مهرهای مردم بازتاب دیگری است. اگرچه خورشید و ماه اغلب به عنوان یک موتیف فرعی دیده می‌شوند، اما به عنوان یک موضوع متمایز نیز استفاده می‌شوند (Brunner, 1978: 128-129).

۵-۱-۶. نشان

گل مهرهای شماره ۱۴، ۱۶ و ۲۹ دارای نقش نشان هستند. گل مهر شماره ۱۴ از اتصال دو قلاب رو به بالا و دو قلاب رو به پایین تشکیل شده که در یک خط زمینه یا پایه به هم متصل شده‌اند. گل مهر شماره ۱۶ از عنصری به شکل قلب که بر یک پایه قرار گرفته، تشکیل شده و بر بالای آن تیرکی عمودی و یک هلال تکیه کرده است. در گل مهر شماره ۲۹ نیز سه نقش نشان متشکل از طرح‌هایی متقارن شبیه چلیپا شامل خطوط متقاطع و منحنی هستند. اثر مهرهای نشان که در فارسی میانه ساسانی واژه نشان (nišan) آمده است به عنوان علامت شناسایی شخص، خاندان و موقعیت و رتبه روی آثار گوناگونی مانند تاج‌ها و کلاه‌های فرمانروایان و شخصیت‌های بلند پایه، روی اسب‌ها، ظروف نقره‌ای و لوحه‌های گچبری دیده می‌شود. به ویژه در نقوش مهرها، خصوصاً در اواخر دوره ساسانی به عنوان نقش اصلی و ضمیمه وجود داشتند (گوبل، ۱۳۸۴: ۱۳۷). اختلاف نظر فراوانی درباره تفسیر ترکیب عناصر هندسی انتزاعی وجود دارد و عموماً آنها را نمادهای غیر قابل تعبیر به شمار آورده‌اند یا رمزهای حروفی برخاسته از خط پهلوی، اگرچه بیشتر آنها غیر قابل قرائت باقی مانده‌اند (اکرم، ۱۳۸۷: ۹۹۷). نشان‌ها معمولاً ترکیبی از اشکال هندسی و حروف پهلوی یا به عبارت دیگر عناصر تزئینی و حروف هستند.

۲-۶. کتیبه‌شناسی گل مهرهای موزه شاهرود

از سده ششم میلادی مهرهای اداری کاملاً کتیبه‌ای به وجود آمده‌اند (قاسمی و دیگران، ۱۳۹۶: ۹۹-۱۰۰). از مجموع گل مهرهای شاهرود، ۱۱ اثر مهر شامل گل مهرهای شماره ۲، ۳، ۶، ۸، ۱۳، ۱۴، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۲۶ و ۲۷ منحصرراً دارای کتیبه به زبان فارسی میانه هستند. احتمالاً یک اثر مهر یعنی گل مهر شماره ۲۳ نیز دارای کتیبه‌ای بوده که از بین رفته است. همچنین ۲۰ اثر مهر شامل گل مهرهای شماره ۱، ۴، ۵، ۶، ۷، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۵، ۲۹، ۳۱ و ۳۲ در حاشیه نقش، کتیبه دارند. کتیبه‌های اثر مهرهای موزه شاهرود به خط پهلوی ساسانی و از نوع کتیبه‌ای هستند. اگرچه به دلیل عدم پاک‌سازی و رسوب‌زدایی خوانش کتیبه‌های روی اثر مهرهای موزه شاهرود میسر نیست اما احتمالاً همانند بسیاری از مهرها و اثر مهرهای ساسانی مضمون نوشته‌ها حاوی نام صاحبان مهر و عنوان اداری افراد است. کتیبه‌های بزرگ، معمولاً در یک یا دو سطر، فضای مرکزی اثر مهرهای اداری را اشغال می‌کنند و با یک سطر نوشته در حاشیه‌ای اثر مهر احاطه شده‌اند. این نوع مهر رسمی بسیار رایج است (Gropp, 1974: 129). قرائت نهایی آنها پس از عملیات پاک‌سازی انجام خواهد گرفت؛ اما در میان گل مهرهایی که امکان خوانش کتیبه‌های آنها وجود داشت یعنی گل مهرهای شماره ۱۳، ۱۴، ۱۸ و ۲۹ ترجمه شده است. این اثر مهرها مربوط به ادارات یا دارنده مقام و منصب

دولتی (مالی، سیاسی و نظامی) یعنی آمارگر، استاندار سبند و اسب‌بد در شاهنشاهی ساسانی است. آوانگاری، حرف نگاری و ترجمه این گل‌مهرها به قرار زیر هستند:

گل مهر ۱۳: آمارگر شهر پادار پیروز و ارمن

1. <štl>
2. <p't'l>
3. <pylwc>
4. <W'lmny>
- /šahr/
- /pādār/
- /ud armen/
- /āmārgar/
- /āmārgar/ حاشیه

گل مهر ۱۴:

1. <snd>
- /sind/
- 'سند'
2. <'m'lkly>
- /āmārgar/
- 'آمارگر'

گل مهر ۱۸:

- در حاشیه <'wst'nd'l>
- /ōstāndār/
- 'استاندار'
- در مرکز <snd>
- /sind/
- 'سند'

گل مهر ۲۹:

- <d'tbwlcmtly ZY 'sppty ZY phlwby pn'h 'L bwlcynt[ly]>
- /dādburzmihr ī aspbed ī pahlaw panāh ō burzēnmih[r]/
- 'دادبرزمهر، اسب‌بد پارتی، در پناه برزین مهر'

در گل مهر شماره ۲۹ عنوانی نظامی اسب‌بد پارتی و نام خاص (دادبرز مهر) آمده است. احتمال می‌رود یک مهر شخصی باشد. عنوان اسب‌بد، از دو واژه اسب و بد (به معنی صاحب، دارنده، رئیس) تشکیل شده است که به مفهوم رئیس سواره نظام است. این عنوان در کتیبه شاپور اول در کعبه زرتشت آمده است و در دربار شاپور اول کسی که این مقام را داراست در رتبه دوازدهم، بلافاصله بعد از هزار بد، قرار دارد که نشانگر اهمیت این مقام است. گیزلن دو اثر مهر مشابه از رئیس پارتی سواره نظام (سپاهبد شرق) را با چنین مضمون کتیبه‌ای معرفی و تاریخ نیمه دوم سده ششم میلادی را برای آنها پیشنهاد کرده است (گیزلن، ۱۳۸۴: ۵۴ و ۴۵-۴۲). یکی از ویژگی‌های مهم اصلاحات خسرو اول، تقسیم سپاه و احتمالاً غرب، شمال و جنوب را به وجود آورد (همو: ۲۲). یکی از ویژگی‌های مهم اصلاحات خسرو اول، تقسیم سپاه و احتمالاً نظام اداری شاهنشاهی به چهار بخش یا کوست بوده است. وی در راس هر یک از کوست‌ها، یک سپاهبد گمارد. تأیید شواهد مکتوب با کشف مهرهای سپاهبدها، بیانگر تداوم وابستگی ساسانیان به خاندان‌های پارتی است. گیزلن با مطالعه بر مجموعه‌ای از اثر مهرها و گل‌مهرها، با اطمینان آنها را به دوره تقسیم شاهنشاهی به چهار کوست و هر یک را به یکی سپاهبدهای گمارده شده به کوست مربوطه نسبت داد. نقش مهرها در بردارنده داده‌هایی غنی درباره هویت چهار سپاهبدهی بودند که در آغاز پادشاهی خسرو اول به چهار کوست قلمرو شاهنشاهی وی گمارده شده بودند. مهرها در بردارنده نام و عنوان این سپاهبدها است و می‌توان به نقش بزرگ ایفا شده توسط خاندان‌های اشرافی پارتی در تاریخ ساسانیان پی برد. برای مثال برخی صاحبان مهر با عنوان اسب‌بد پارتی توصیف شده‌اند که تداوم مشارکت خاندان‌های پارتی در ساختار اجتماعی - سیاسی اواخر دوره ساسانی را اثبات می‌کند. پنج مهر از ۱۳ مهر مجموعه گیزلن متعلق به

خاندان‌های پارتی است. یکی از آنها مربوط به دادبرز مهر سپاهید (اسب بد) پارتی، اران سپاهید کوست خراسان از دوره هرمزد (چهارم) است. مهر شخصی دیگری از صاحب همین مهر سپاهید پارتی با متن: دادبرز مهر، سپاهید پارتی، پناهنده به برزین مهر است (پورشریعتی، ۱۳۹۶: ۱۱۴-۱۰۶). عبارت دیگری که در نوشته گل مهر شماره ۲۹ با عنوان صاحب مهر ترکیب شده است «در پناه برزین مهر» است که فرمول دعایی و رایج مهرهای ساسانی است که ظاهراً به یکی از سه آتش بزرگ دوره ساسانی یعنی آذربرزین مهر اشاره دارد.

گل مهر شماره ۱۳ مربوط به آمارگر شهر پادار پیروز و ارمن تعلق دارد. این نام‌جای بر گل مهری از مجموعه سعیدی نیز دیده می‌شود (Gyselen, 2002: 215, fig.6). گل مهر شماره ۱۴ مربوط به آمارگر سند است. در طول دوره ساسانی، آمارگر گونه‌ای از تحصیلدار مالیاتی یا مهم‌ترین متصدی مالی محسوب می‌شد. آمارگر منصبی اساسی و مهم برای اداره ایالات محسوب می‌شد. مهم‌ترین آمارگر می‌توانست تمامی یک ایالت واگذار شده را در اختیار داشته باشد. ایالاتی همچون کرمان، سند، پارس آسورستان، ماد، آذربادگان و واسپوهرگان. در دوره ساسانی آمارگر شایستگی این را داشت که ارزیابی ملک و دارایی را انجام دهد (شمن، ۱۳۸۵: ۶۳-۶۲). از مهرهای ساسانی چنین بر می‌آید که آمارگر اداره امور اقتصادی کشور را بر عهده داشتند. از مهری که از قصر ابونصر پیدا شده معلوم می‌شود که اولاً این محل آمارگر پارس را تأمین می‌کرده و ثانیاً همه ایالات آمارگر داشتند. افزون بر این، حسابداران یا آمارگرانی بوده‌اند که در یک ایالت اداره امور اقتصادی چند شهر را در دست داشته‌اند. یک نمونه آمارگر استخر و دارابگرد است و نمونه دیگر آمارگر اردشیرخوره، بیشاپور و نو داراب (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۳۹). آمارگران به چند گروه تقسیم می‌شدند: دبیران مالی که به امور مالیاتی می‌پرداختند. آمارگران دربار، آمارگر خزانه، آمارگران آخور شاهی، آمارگران آتشکده‌ها و آمارگران موقوفات از عناوینی است که در منابع گزارش شده است (تفضلی، ۱۳۸۵: ۵۱-۵۰).

همچنین گل مهر شماره ۱۸ مربوط به استاندار سند است. ایالات را به اجزایی چند تقسیم کرده و هر یک را یک استان می‌گفته‌اند. حاکم یک استان را استاندار می‌خوانده‌اند. ظاهراً استانداران که مثل مرزبانان قوه نظامی هم در اختیار خود داشته‌اند، در اصل مباشر املاک سلطنتی بوده‌اند و احتمالاً این سمت را همواره داشته‌اند. دولت شاهنشاهی ساسانی در سده‌های سوم و چهارم از سمت شمال و شرق توسعه بسیاری داشت و ممالک ناحیه وسطای رود سند و مصب‌های آن و ایالت‌های ماوراء این ممالک جزء قلمرو ساسانی به شمار می‌رفته است (جوادی، ۱۳۸۰: ۳۲۶-۳۲۵). تسلط ساسانیان در منطقه سند از سکه‌هایی که اخیراً در آنجا یافت شده و از نوع سکه‌های پیروز شاه هستند نشانه حضور یا نفوذ آنها در سده پنجم میلادی در آنجاست (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۰۳). مقارن با اواخر دوره ساسانی ایرانی‌ها تمام تجارت هند را در دست داشتند (فرای، ۱۳۸۵: ۷۳). به نوشته منابع، بسیاری از بازرگانان و پیشه‌وران فارس در امتداد کرانه‌های خلیج فارس و سواحل کرمان می‌زیستند که راه‌های آنها به دبیل در سند تا سواحل هند و چین ختم می‌شد (دریایی، ۱۳۸۵: ۱۱۶). ذکر منطقه سند به عنوان استان شاهنشاهی ساسانی در تقسیمات سیاسی و اداری دولت ساسانی در سده ششم میلادی اهمیت زیادی دارد. سازمان ایالات شاهنشاهی ساسانی کاملاً روشن نیست چون نوشته‌های منابع متعدد با یکدیگر مغایرت دارند. وجود مهرهای اداری و سکه‌ها ارزش فراوانی در بازسازی نظام اداری دارد. تقسیمات کشوری و لشگری دولت ساسانی نیز هنوز به درستی روشن نیست. سازمان اداری دولت ساسانی در سنگ نوشته‌های سده سوم به استان شهر می‌گفته‌اند و مرکز استان یا پایتخت را شهرستان می‌خواندند. فرمانروایان استان‌ها را شاهنشاه منصوب می‌کرد. در تقسیمات اداری نواحی و مناطق به سرزمین‌های سلطنتی، استان می‌گفتند و توسط یک استاندار اداره می‌شد (دریایی، ۱۳۸۳: ۱۲۹-۱۲۴).

۷. نتیجه

مجموعه گل مهرهای شناسایی‌شده از دوره ساسانی نشان می‌دهد هنر مهرسازی در این دوره از اهمیت زیادی برخوردار بوده و در بین تمام طبقات مختلف جامعه رایج بوده است. شمار زیاد گل مهرهای به دست آمده گویای توسعه و پیشرفت تشکیلات اداری و بازرگانی در این دوره است. مدارک مهرشناسی نشان می‌دهد مبادله و داد و ستد در این دوره بسیار پر رونق بوده است. تنوع فراوان مهرهای دوره ساسانی با نقوش و مضامین کتیبه‌های مهرها نشان‌دهنده کاربردهای مختلف

آنها است. معرفی مجموعه‌های جدید می‌تواند اطلاعات تازه‌ای در اختیار پژوهشگران قرار دهد و در پیشبرد مطالعات مهرشناسی دوره ساسانی سودمند و مؤثر باشد. با وجود آنکه از بافت، محل کشف و خاستگاه جغرافیایی مجموعه گل‌مهرهای موزه شاهرود اطلاعی در دست نیست اما ارزیابی و تحلیل اثر مهرها بخشی از فرهنگ و هنر دوره ساسانی را به نمایش می‌گذارند. این گل‌مهرها حاوی اطلاعات ارزشمندی درباره دانش مهرشناسی، شمایل‌نگاری، کتیبه‌شناسی و نیز شیوه مهرکردن اسناد و کالا مهرهای دوره ساسانی است. همچنین این گل‌مهرها در شناخت اوضاع سازمان اداری دولت ساسانی و نظام اجتماعی این دوره، جغرافیای اداری ایرانشهر نام‌های مرتبط با مقام و منصب و یا مناطق جغرافیایی بسیار اهمیت دارند.

در بررسی و مطالعه گل‌مهرهای موزه شاهرود تلاش گردید به صورت روشمند کاتالوگی از گل‌مهرها تهیه شود و برای هر گل‌مهر از نظر شکل، مواد و ابعاد گل‌مهر همراه با معرفی نقوش، سبک اجرای تصاویر، شمایل‌نگاری و کتیبه‌شناسی اثر مهرها، تفسیرهایی ارائه و ویژگی‌های آنها در دسته‌بندی‌های مختلف طبقه‌بندی شوند. بررسی گل‌مهرهای موزه شاهرود نشان داد که آنها متعلق به دو نوع مهر اداری و شخصی هستند. به طور معمول مهرهایی که موضوع اصلی آنها صرفاً کتیبه است جزو مهرهای اداری به شمار می‌روند. بر قطعات گل‌مهرها بین یک تا هفت اثر مهر کوچک و بزرگ دیده می‌شود. به نظر می‌رسد مهرهای اصلی و بزرگ در قسمت میانی گل‌مهر زده می‌شد و مهرهای فرعی کوچک‌تر مربوط به افراد مرتبط با صاحبان مهرهای اصلی که در پیرامون گل‌مهرها ایجاد شده‌اند متعلق به شاهدان یا گواهان بوده است. پشت گل‌مهرها نشان می‌دهد که با روش‌های مختلفی به اسناد و کالاها وصل شده بودند. در پشت آنها آثار چرم، ریسمان و نوار چرمی در آنها دیده می‌شود. استفاده از نقوش متنوع حیوانی به ویژه حیوانات ترکیبی و اساطیری بر اثر مهرها، در دو سبک طبیعت‌گرایانه و طرح کلی یا شماتیک، نشانگر اهمیت و ارزش‌های نمادین آنها در باورهای جامعه دوره ساسانی است. گاهنگاری گل‌مهرها کار بسیار دشواری است اما بر اساس سبک نقوش و مضمون کتیبه‌ها می‌توان یک تاریخ‌گذاری نسبی و مقدماتی ارائه داد. گروه کوچکی را با توجه به شیوه نمایش، مقایسه سبکی و ویژگی‌های شمایل‌نگاری حیوانات مثلاً نمایش تعدادی از اسب‌های بالدار را به اوایل دوره ساسانی و گروه عمده دیگر که عموماً مهرهای صرفاً کتیبه‌دار هستند را به محدوده زمانی سده پنجم و ششم میلادی منسوب کرد.

۸. سپاسگزاری

در طول پروژه از راهنمایی‌های دوست و همکار عزیز آقای دکتر یوسف مرادی بهره‌های فراوانی بردم. در اینجا از کمک‌های خالصانه ایشان صمیمانه سپاسگزارم. از مساعدت‌های رئیس محترم اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان سمنان آقای دکتر کرمزاده، معاون محترم پیشین میراث فرهنگی اداره کل، آقای مهندس یغمائیان، معاون محترم فعلی آن اداره آقای مهندس سروش هاشمی و همکاران ایشان به خصوص خانم گلکار، مسئول محترم موزه‌های استان سمنان، آقای جمشیدی‌فر، امین اموال محترم استان سمنان، آقای موسوی مدیر محترم موزه شاهرود و خانم قاسمی امین اموال محترم موزه شاهرود که امکان مطالعه و دسترسی به گل‌مهرها را فراهم کردند، بی‌نهایت سپاسگزارم. همچنین مایلم از آقای دکتر ادیب‌زاده مدیر سابق کل محترم موزه‌ها و آقای دکتر زاهدی رئیس آن اداره محترم برای همکاری و حمایت‌هایشان سپاسگزاری نمایم.

منابع

- اکبرزاده، داریوش، فربا شریفیان و آزاده حیدرپور (۱۳۹۸)، «کانی‌شناسی ترکیبات گل‌مهرهای ساسانی»، *مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، شماره ۹، سال سوم، صص ۱۴۶-۱۳۹.
- اکرم، فیلیس (۱۳۸۷)، «مهرهای ساسانی»، ترجمه ناصر نوروززاده چگینی، در: *سیری در هنر ایران*، زیر نظر آرتر پوپ و فیلیس اکرم، جلد دوم، تهران، علمی و فرهنگی، صص ۱۰۱۲-۹۷۹.
- آموزگار، ژاله (۱۳۷۴)، *تاریخ اساطیری ایران*، تهران، سمت.
- پورخالقی چترودی، مه دخت (۱۳۸۱)، «درخت زندگی و ارزش فرهنگی و نمادین آن در باورها»، *مطالعات ایرانی*، سال اول، شماره ۱، صص ۸۹-۱۲۶.
- پورشریعتی، پروانه (۱۳۹۶)، *زوال و فروپاشی ساسانیان*، ترجمه خشایار بهاری، تهران، فرزانه روز.
- تفضلی، احمد (۱۳۸۵)، *جامعه ساسانی*، تهران، نی.
- جواد، غلامرضا (۱۳۸۰)، *مدیریت در ایران باستان*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- دریایی، تورج (۱۳۸۳)، *شاهنشاهی ساسانی*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران، ققنوس.

- دریایی، تورج (۱۳۸۵)، «تجارت خلیج فارس در اواخر دوره باستان»، در: جامعه و اقتصاد عصر ساسانی، به کوشش حسین کیان‌راد، تهران، سخن، صص ۱۱۱-۱۳۶.
- ده پهلوان، مصطفی و محمد قنوتی هنديجانی (۱۳۹۴)، «تأملی در برخی نقش‌مایه‌های نمادین حیوانی بر مهرها و گِل‌مهرهای ساسانی (نمونه‌های مورد پژوهش: مهرها و گِل‌مهرهای ساسانی موزه مقدم)»، *مطالعات باستان‌شناسی*، سال هفتم، شماره دوم، صص ۴۷-۶۷.
- رحیمی فر، مهناز (۱۳۸۵)، «بررسی برجسب‌های گلی خوره محلات»، *باستان‌شناسی*، سال دوم، شماره ۳، صص ۶۸-۸۸.
- شمن، ماری لوتیز (۱۳۸۵)، «مناصبی از دوره ساسانی»، در: جامعه و اقتصاد عصر ساسانی، به کوشش حسین کیان‌راد، تهران، سخن، صص ۶۲-۶۷.
- فرای، ریچارد نلسون (۱۳۸۵)، «تجارت عصر ساسانی»، در: جامعه و اقتصاد عصر ساسانی، به کوشش حسین کیان‌راد، تهران، سخن، صص ۷۰-۷۵.
- قاسمی، پارسا، ریکا گیزلن، رضا نوروزی و عزیزالله رضایی، ۱۳۹۶. «بازسازی تقسیمات استان ساسانی بیشاپور با کشف تعدادی نام جای جدید از گِل‌مهرهای محوطه تل قلعه سیف‌آباد کازرون»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، شماره ۱۴، صص ۹۱-۱۰۲.
- گوبل، روبرت (۱۳۸۴)، گِل مهرهای تخت سلیمان: جستاری در مهرشناسی اواخر ساسانی، ترجمه فرامرز نجد سمیعی، تهران، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- گیزلن، ریکا (۱۳۸۴)، چهار سپهبد شاهنشاهی ساسانی بر اساس شواهد مهرشناسی، ترجمه سیروس نصراله زاده، تهران، سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- هیلز، جان (۱۳۸۴)، شناخت اساطیر ایران، ترجمه ژاله آموزگار و احمد تفضلی، تهران، چشمه.
- Akbarzadeh, D. and Daryaei, T., 2012. Inscribed Sasanian Bullae at the National Museum of Iran. *e-Sasanika*, 12, pp.1-27.
- Akbarzadeh, Dariush, Fariba Sharifian and Azadeh Heydarpour, 2018. "Mineralogy of Sasanian Bullae", *Parse Archaeological Studies*, Number 9, Year 3: 139-146. [In Persian].
- Akerman, Phyllis, 2017. "Sasanian Seals", translated by Nasser Norouzzadeh Chegini, in *A Survey of Persian Art*, under the supervision of Arthur Pope and Phyllis Akerman, Volume II, Tehran, Scientific and Cultural: 1012-979. [In Persian].
- Amoozgar, Zhaleh, 1995. *Mythological History of Iran*, Tehran, Samt.[In Persian].
- Azarpay, G., 2006. Bullae from the Pahlavi Archive at the University of California, Berkeley, in: Compareti, M., Raffetta, P. and Scarcia, G. eds., *Ērān Ud Anērān: Studies Presented to Boris Il'ič Maršak on the Occasion of His 70th Birthday*. Cafoscarina.61-70.
- Bivar, D. H, 1966. The Personal and Administrative Seals of the Sasanian Period, *International Congress of Iranologists*, Tehran.
- Brandl, B., Ouyang, X., Berlin, A.M., Herbert, S.C. and Shapiro, A., 2019. A Persian Period Bulla from Tel Qadesh, Israel, and Its Implications for Relations between Tyre and Nippur. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 382(1), pp. 211-241.
- Brunner, C.J., 1978. *Sasanian Stamp Seals in the Metropolitan Museum of Art*. Metropolitan Museum of Art.
- Brunner, C.J., 1979. Sasanian Seals in the Moore Collection: Motive and Meaning in Some Popular Subjects. *Metropolitan Museum Journal*, 14, pp. 33-50.
- Cereti, C.G., Moradi, Y., Nasrollazadeh, C., 2011. A Collection of Sasanian Clay Sealings Preserved in the Takiya-e Moaven al-Molk of Kermanshah. *Mesopotamia*, 14, pp. 209-235.
- Daryaei, Touraj, 2013. *The Sassanian Empire*, translated by Morteza Saqib Far, Tehran, Ghoghnoos. [In Persian].
- DehPahlan, Mustafa and Mohammad Qanavati Hendijani, 2014. "Animal Symbolic Motifs of the Sasanian Seals and Clay Sealings Case Study: Collection of Moghadam Museum of Tehran", *Archaeological Studies*, 7th year, number 2 7- 47. [In Persian].
- Frye, R.N., 1989. "BULLAE," *Encyclopædia Iranica*, IV/5, pp. 545-546.
- Frye, Richard Nelson, 2015. "Trade of the Sassanid era", in *the society and economy of the Sassanid era*, edited by Hossein Kian-Rad, Tehran, Sokhan: 70-75. [In Persian].
- Ghasemi, Parsa, Rika Gyselen, Reza Nowrozi and Azizullah Rezaei, 2016. "Reconstruction of the divisions of Sassanian province of Bishapur based on the discovery of some new

- toponyms from the administrativ Bullae of ToleQaleh Sayfabad, Kazerun, Fars", *Archaeological Researches of Iran*, No. 14: 102-91. [In Persian].
- Gobel, Robert, 2005. The Bullae of Takht-Suleiman: a study in late Sasanian seal studies, translated by Faramarz Najd-Samiei, Tehran, Cultural Heritage and Tourism Organization. [In Persian].
- Göbl, R. 1976. Die Tonbullen vom Tacht-E Suleiman: ein Beitrag zur spätsāsānidischen Sphragistik. Berlin, laminas.
- Goren, Y. and Arie, E., 2014. The Authenticity of the Bullae of Berekhyahu son of Neriyaahu the Scribe. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 372(1), pp.147-158.
- Gropp, G., 1974. Some Sasanian Clay Bullae and Seal Stones. *Museum Notes (American Numismatic Society)*, 19, pp.119-144.
- Gyselen, R. 2002. "Nouveaux matériaux sigillographiques pour la géographie administrative del'empire sassanide. Collection A. Saeedi", *Cahiers de Studia Iranica*, 24.
- Gyselen, Rika, 2014. The four general of the Sassanian empire: some sigillographic evidence, translated by Siros Nasrallah Zadeh, Tehran, Cultural Heritage and Tourism Organization. [In Persian].
- Herbert, S. 2013. Bullae, in: *Excavations at Zeugma: Conducted by Oxford Archaeology*, edited by William Aylward, 3 vols. Vol. 1: 210-217.
- Hinnells, John, 2005. Persian mythology, translated by , Zhaleh Amoozgar and Ahmad Tafzoli, Tehran, Cheshme. [In Persian].
- Javadi, Gholamreza, 2001. Management in Ancient Iran, Tehran, Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Persian].
- Lerner, J.A., 1976. Sasanian Seals in the Department of Medieval and Later Antiquities of the British Museum. *Journal of Near Eastern Studies*, 35(3), pp.183-187.
- Lerner, J.A., 2006. The Seal of a Eunuch in the Sasanian Court. *Journal of Inner Asian Art and Archaeology*, 1, pp.113-118.
- Mariya, Toraj, 2015. "Persian Gulf Trade in the Late Ancient Period", in: *Society and Economy of the Sassanid Era*, edited by Hossein Kian-Rad, Tehran, Sokhan: 111-136. [In Persian].
- Moradi, Y. and Hintze, A., 2020. A New Sealing of Pērōz from Takht-e Solaymān and its Historical Context. *Res Orientales*, 28, pp.111-134.
- Moradi, Y. and Hintze, A., 2022. The Main Administrative Seal of the Sanctuary of Ādur Gušnasp and some other Sealings from Takht-e Solaymān. *Res Orientales*, 29, pp.75-100.
- Pourkhaleqi Chatroudi, Meh Dekht, 2013. "The Tree of life and its cultural and symbolic value in beliefs", *Iranian Studies*, first year, number 1: 126-89. [In Persian].
- Pourshariati, Parvaneh, 2016. Decline and Fall of the Sassanian Empire, translated by Khashayar Behari, Tehran, Farzan Rooz. [In Persian].
- Rahimi Far, Mahnaz, 2015. " Survey of mud labels of Khorhe Mahalat", *Archeology*, second year, number 3: 68-88. [In Persian].
- Ritter, N.C., 2017. Gemstones in pre-Islamic Persia: Social and Symbolic Meanings of Sasanian Seals. In *Gemstones in the First Millennium AD: Mines, Trade, Workshops and Symbolism* (pp. 277-292). Mainz: Romisch-Germanisches Zentralmuseum.
- Shaman, Marie Louise, 2015. "Positions from the Sassanid Period", in: *Society and Economy of the Sassanid Era*, edited by Hossein Kian-Rad, Tehran, Sokhan: 62-67. [In Persian].
- Tafzali, Ahmad, 2015. Sassanid society, Tehran, Ney. [In Persian].